

Philip Zimbardo: Zločinci su bili ljudi "normalni", a ne čudovišta iz stripa

Jedan od najprovokativnijih svjetskih psihologa govori o knjizi "Luciferov efekt", Stanfordskom eksperimentu, Obami, Titu...

razgovarao **Srećko Horvat** snimio **Renato Brandolica**

Philip Zimbardo (1933.) jedan je od najpoznatijih američkih psihologa i profesor emeritus na Sveučilištu Stanford, najpoznatiji po Stanfordskom zatvorskom eksperimentu. Napisao je više od desetak utjecajnih knjiga. Od 2002. je predsjednik Američkog psihološkog društva. Godine 2004. bio je svjedok obrane u slučaju Ivana Čipa Fredericka, čuvara u Abu Ghraibu, poznatog po fotografijama mučenja iračkih zarobljenika. Tvrdio je da Abu Ghraib treba razumjeti u kontekstu nove situacije u kojoj su se inače normalni ljudi našli, a krivnju svalio na Rumsfelda, Cheneyja i Busha. Kao rezultat nastala je knjiga "Luciferov efekt". Uz prvi "službeni" posjet Hrvatskoj, ovdje je bio prije 40 godina na "romantičnom putovanju". Tim press je objavio njegovo kapitalno djelo. O ovoj knjizi jedan od najprovokativnijih svjetskih psihologa govori ekskluzivno za Obzor.

• **Na predavanju u Zagrebu ustvrdili ste, pozivajući se na primjer Abu Ghraiba, u kojem su vojnici zapravo zavedeni lošim sustavom, da će, ako se nekoliko "dobrih jabuka" stavi u "košaru s trulima" i one postati trule. Što ne valja s američkim sustavom i hoće li se s Obamom stvari promijeniti?**

– Obama je izniman čovjek, ali je u veoma neugodnoj poziciji. Ima šanse da postane najbolji predsjednik u povijesti SAD-a, ali nijedan predsjednik dosad nije bio suočen s toliko problema – ratom, recesijom itd. Uzmite zdravstveno osiguranje za koje se bori. Nalazi na niz teškoća – jer osiguravateljske i farmaceutske tvrtke, kao ni republikanci, ne žele promjene. Obama ima neprijatelje ne samo u Afganistanu ili Iraku nego i u vlastitoj državi. Svi žele da ne uspije. Problem s kojim se suočava u Afganistanu ili Iraku je sljedeći: vojska će se postupno povući, što će trajati godinama, a SAD nikad neće pobijediti u tom ratu jer ne možete poraziti teroriste. SAD nije dobio rat u Koreji ni Vijetnamu, a neće ni ovaj jer teroristi nisu nekakva nacija, nego mreža pojedinaca. No, vojska traži da pošalje još trupa, to uvijek kažu. Obama je u veoma teškoj poziciji. Vojska i republikanci će, ako ne pošalje više trupa, reći da se odrekao SAD-

a, a ako pak pošalje više rupa, liberali i demokrati će reći da će to značiti još više poginulih američkih mladića. Štoga napravio bit će pogrešno. Barem za polovicu američkog stanovništva.

• **Jedna od glavnih teza "Luciferova efekta" jest da nitko od nas ne poznaje sam sebe i da bi svatko od nas u drugačijim uvjetima i situacijama mogao reagirati drugačije no što očekuje. Većina nas duboko u sebi vjeruje da smo "dobri" pa kako biste onda nekome tko je uvjeren da je "dobra osoba" objasnili da bi jednog dana mogao postati baš poput Eichmanna koji je milijune Židova poslao u smrt?**

– Vjerujem da je većina ljudi dobra većinu vremena – ne nanose bol drugim ljudima, ne žele moć kako bi činili loše stvari. No, većina ne zna tko su doista ili što bi mogli učiniti jer svoje živote živimo tako da je svaki dan sličan danu prije, ne nalazimo se često u novim situacijama, čak ih i izbjegavamo. Sebe doista poznajemo u ograničenom broju situacija. Čak i psihologija ličnosti istražuje ono što ljudi rade u normalnim situacija-

"Luciferov efekt"

U "Luciferovu efektu" na više od 500 stranica, od Stanfordskog eksperimenta do Abu Ghraiba, potanko je opisao kako dobri ljudi postaju zli. Uz niz primjera, od genocida u Ruandi, kada su susjedi ubijali svoje bližnje, do holokausta, pokazuje da u svima nama čuči potencijalni Hitler. Knjiga završava u optimističnu tonu, suprotstavljajući "banalnosti zla", poznatom konceptu H. Arendt, "banalnost herojstva" – u neočekivanim situacijama obični ljudi mogu biti i neočekivano hrabri.

ma, u običnom životu. No kada ih stavimo u novo okruženje, kada date ljudima totalnu moć koju nikada nisu imali i premda vjerujete da ste dobra osoba i da nikada ne biste zlorabili tu moć, događaju se ružne stvari. Stanfordski zatvorski eksperiment, kao i Milgramov eksperiment, stavili su "obične ljude" u potpuno nove situacije i, premda su svi vjerovali da će biti dobri ("bit ću dobar" i "neću činiti loše"), te su ih situacije ohrabrile da ih čine. I kad je riječ o Eichmannu – sve što znamo o njemu prije Auschwitzta jest da je bio "normalan", sve što znamo o njemu nakon suđenja jest da je bio "normalan", ali kada je bio stavljen u situaciju da ubije milijune Židova, on je taj posao obavio veoma "uspješno". Ono što je neobično kod modernih kriminalaca poput Eichmanna jest da su zastrašujuće normalni, izgledaju poput vašeg ujaka, rođaka, osobe u busu – a mi vjerujemo da su zli ljudi poput čudovišta, kao iz stripova ili starih SF filmova. No problem je u tome što su normalni – oni su očevi, majke, brinu se za djecu. Ali kad im date neograničenu moć, prelaze crtu između dobra i zla.

• **Već je Karl Jaspers u znamenitom spisu o pitanju njemačke krivnje pokazao da je cijeli narod bio odgovoran za holokaust. Tvrdite da u slučaju Abu Ghraiba trebamo okriviti sustav koji je postavio preduvjet za zlo, ali što je onda s individualnom krivnjom? Je li baš uvijek situacija kriva ili možemo reći da je pojedinac odgovoran?**

– Ne, pojedinci su uvijek odgovorni. Ako potegnute okidač, nije bitno je li vam tko rekao da to učinite ili ne. Vi ste svejedno krivi. No ono što moja analiza kaže nije da okrivimo sustav, već da pokušamo razumjeti što pridonosi toj promjeni karaktera. Ono što želimo učiniti jest smanjiti i spriječiti zlo. Kako bismo to učinili, moramo razumjeti zašto netko tko je inače dobar može činiti zlo. Danas razumijemo šest ili sedam različitih sociološko-psiholoških procesa koji navode dobre ljude da čine zle stvari. Ako ste u situaciji u kojoj ste anonimni, u grupi, pod maskom, u mraku, u situaciji u kojoj se niječe odgovornost pa vam kažu "nitko nije odgovoran" ili "svi smo mi odgovorni", ako živite u sredini s jakim vo-

dom pa on kaže, "da biste bili u mojoj grupi, morate biti poslušni", onda se svašta može dogoditi. Većina roditelja ne uči djecu razlici između "pravednog autoriteta", koji zaslužuje naše poštovanje, i "nepravednog autoriteta", koji to ne zaslužuje. A većina autoriteta je loša. Mnogi roditelji potiču predrasude, rasizam, mržnju spram Židova, crnaca ili Srba. Ako slušate roditelje jer su u većini slučajeva dobri prema vama, a kažu vam da su Židovi ili crnci inferorni, onda su vaši roditelji odjednom ljudi protiv kojih se morate boriti.

• **Za razliku od Stanfordskog, zatvorski eksperiment BBC-a iz 2002. pokazao je da su ljudi u takvim situacijama sposobni i za pobunu i borbu protiv autoriteta. No ako sam u pravu, čak je i u Stanfordskom eksperimentu bilo nekoliko slučajeva pobune, poput protestnog štrajka gladu. Što mislite o tome?**

– Tijekom povijesti neki su ljudi porobljavali druge, ali drugi su se borili za očuvanje vlastite slobode. Gdje postoji izrabljivanje, uvijek postoji i revolt. U Stanfordskom zatvorskom eksperimentu zatvorenici su se također pobunili protiv neimanja moći – pa su skinuli brojeve s uniformi, zaključali se, počeli vrijeđati čuvara i rekli da ne žele da se prema njima ponašaju kao prema životinjama. No, problem je obično u tome što je sustav moćniji. Čuvari su ugušili pobunu pa su počeli kažnjavati zatvorenike. Eksperiment BBC-a se ne bi smio zvati "eksperimentom" – prije je riječ o parodiji. Svi su u eksperimentu znali da se snima kako bi se poslije emitirao na BBC-u. Čuvari su odolijevali svakom obliku činjenja zla jer su znali da će njihovi prijatelji i rodbina to poslije gledati. Vođa čuvara, inače milijunaš, znao je reći: "Hajde momci, kada ovo završi, odvest ću vas sve na večeru i svi ćemo se smijati." Kad su zatvorenici doznali da se čuvari brinu za svoj imidž, preuzeli su kontrolu i rekli: "Ovo su naša pravila, čuvari ne mogu ući u naše ćelije ako ih nismo pozvali, želimo imati jednaka prava kao čuvari." To se nikad nije dogodilo u pravom zatvoru. Eksperiment BBC-a je običan televizijski reality-show, dok smo mi u Stanfordskom eksperimentu stvorili pravo

i uvjerljivo okruženje u kojem čuvari i zatvorenici nisu glumili. BBC nije učinio ništa za razumijevanje psihološke dinamike između čuvara i zatvorenika, tobože je pokazao da mogu živjeti u harmoniji – ali to se nije dogodilo, već je sam stvorena situacija u kojoj je bilo spriječeno neprijateljstvo, a promovirana harmonija.

• **Kad govorimo koketiranju televizije s psihologijom, što mislite o njemačkim filmovima poput "Das Experiment" (Oliver Hirschbiegel, 2001.) ili "Die Welle" (Dennis Gansel, 2008.) koji su inspirirani vašim i Milgramovim eksperimentima?**

– "Eksperiment" je jako dobar film, ima puno akcije, glumci su dobri, redatelj je dobar, kao i vizualna kvaliteta. Međutim, gotovo nema nikakve veze sa Stanfordskim eksperimentom. Ono što pokušava jest da fikciju predstavi kao realnost, kao da je ono što se događa u filmu zapravo pravi eksperiment. Film i počinje kratkom izjavom da je inspiriran studijom sa Stanforda. No jedina poveznica je psiholog koji izmisli simulirani zatvor, a kako bi film bio uzbudljiv, glavni glumac je nezaposleni pisac-taksist koji se spetlja s nekom ženom i oni se upuste u seks, a on se poslije prijavi za eksperiment s malom kamericom ne bi li razotkrio eksperiment i napisao priču za novine. No čuvari počinju tući zatvorenike, a na kraju jednog i ubiju. Zatvorenici se pobune, dolazi do velikog okršaja, a čuvari siluju psihologinju i pretvore je u zatvorenicu. Imamo silovanje, seks, ekstremno nasilje – i to nema nikakve veze sa Stanfordskim eksperimentom.

Obami će vojska i republikanci, ako ne pošalje više trupa, reći da se odrekao SAD-a, a ako ih pošalje, demokrati će reći da će biti još više poginulih

”

Neki kažu da je Tito bio dobar, a neki da nije. Međutim, činjenica je da se Tito borio protiv nacista u Drugom svjetskom ratu - za to je potrebna golema hrabrost. I u Americi su Tita smatrali herojem. No, jasno je da je činio i loše stvari

STANFORDSKI ZATVORSKI EKSPERIMENT

Poduzet prije 38 godina, zatvorski eksperiment na Sveučilištu Stanford i danas se smatra jednim od najpoznatijih i najkontroverznijih u suvremenoj psihologiji. Godine 1971. Zimbardo je odlučio, poučen pitanjem Milgramova eksperimenta "Je li danas u Americi moguć holokaust?", ispitati utječu li nove situacije na promjenu ponašanja i mogu li dobri ljudi postati zli. Stavio je oglas u novine i odabrao 24 studenta koji su u simuliranom zatvoru u podrumu Stanforda preuzeli uloge zatvorenika i čuvara. Eksperiment je trebao trajati dva tjedna. Zbog neočekivane brutalnosti prekinuo ga je nakon šest 6 dana. Trećina čuvara pokazivala je sadističko ponašanje, a zatvorenici su bili potpuno emocionalno uništeni. Zaključak je da na ponašanje ljudi prije utječe određena situacija nego inherentne predispozicije pojedinca.

• **Tvrdite da se u vašem eksperimentu nešto slično ne bi dogodilo da je trajao dva tjedna, kao što je u početku bilo planirano?**

– Ne bi, barem ne toliko dugo dok sam ja nadgledao cijeli eksperiment. U tome je razlika. I prije nego što sam doznao za film "Eksperiment", stotine psihologa iz Njemačke, uglavnom studenti, javili su mi se i rekli da je to sramota za psihologiju, da će odustati od psihologije – jer su vjerovali u to. Poslije su ga prikazali u San Franciscu, gdje sam imao javnu debatu sa scenaristom i glavnim glumcem, koji su mi rekli da je to samo fikcija. No, publika ne može znati da je posrijedi fikcija ako na početku piše da je film utemeljen na Stanfordskom eksperimentu.

• **Među hrvatskim herojima poput Rudera Boškovića, Matije Gupca i Ankice Lepej, spomenu li ste i Tita i partizane. To je diskutabilna teza u Hrvatskoj. Zašto mislite da je Tito heroj?**

– Da, istina. Kada sam razgovarao s ljudima, mišljenja se dosta razlikuju. Neki kažu da je bio dobar, a neki da nije. Činjenica je da se Tito borio protiv nacista u Drugom svjetskom ratu – za to je potrebna golema hrabrost. I u Americi su Tita smatrali herojem. S druge strane, jasno je da je tijekom vladavine činio i loše stvari.

• **Knjiga završava poglavljem o herojstvu. Vjerojatno znate za staru izreku da je svaki terorist za nekoga borac za slobodu, dok je za druge borac za slobodu terorist. Nije li sama definicija herojstva u tom smislu pomalo problematična?**

– Svaka definicija podložna je in-

terpretaciji. Ako kažete da je heroj netko tko se bori kako bi obranio neke moralne principe, valja se zapitati koji su to i čiji principi. U Americi se Kolumbo smatrao herojem – posebno u San Franciscu gdje živim. Svake godine održava se velika parada 12. listopada na dan Kolumba. U luku uplovljava veliki brod, neki su preobučeni u Indijance itd. No prije tri godine na Kolumba su bacali kamenje i jaja. Sada su ljudi svjesni da nije bio pravi istraživač, već je sve činio samo radi novca, da je odgovoran za pokolj Indijanaca i širenje bolesti. S novim informacijama heroji se pretvaraju u zločince. Aleksandar Veliki, najveći osvajač u povijesti, u 21. godini, potekavši iz sela u Grčkoj, pokorio je polovicu svijeta. U poučnom dokumentarnom filmu "Stopama Aleksandra Velikog" britanska ekipa slijedi osvajanje i dolazi do sela u kojem se prikazuje lutkarska predstava za djecu. Aleksandar je prikazan kao veliki osvajač. Samo 200 kilometara dalje, u drugom selu, u lutkarskoj predstavi prikazan je kao zločinac odgovoran za ubojstva i silovanja.

• **Tko su pravi heroji?**

– Trebamo istražiti tko su učitelji, doktori, roditelji i "obični" ljudi koji čine neobične pothvate svaki dan, a ne žude za priznanjem. Oni koji doniraju organe neznancima. Dajem li krv Crvenom križu jednom na godinu, to nije herojstvo, ali činim li to svaki dan, to je već nešto drugo. Ako dajem novac prosjacima ili potpišem peticiju – to je herojstvo bez žrtve. No ako se doista žrtvujete, onda ste heroj. Takvi su ljudi među nama, samo morate bolje pogledati.